

KAZAKİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN SON DURUMU: HEDEFLERE ULAŞILDI MI?¹

Serdar Yılmaz

Dr. Öğretim Üyesi

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

ÖZ

Bu çalışmanın konusu, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kazakistan ile bu bağımsızlığı tanıyan ilk ülke olan Türkiye ile arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel-egitim, askeri ve son dönem ilişkileri rasyonel ve eleştirel bir bakış açısıyla incelemek ve 1991-2020 arası Kazakistan-Türkiye ilişkilerine odaklanmaktır. Kazakistan-Türkiye ilişkileri 29 yılda istenilen seviyeye ulaşmış mıdır? Hayır ulaşmamıştır. Bunda Türkiye'nin Kazakistan'a yönelik özel bir politikasının olmaması etkili midir? Evet etkilidir. Türkiye'de meydana gelen iktidar değişikliklerine rağmen aslında Türkiye'nin Orta Asya bölgesine yönelik politikaları Özal'ın ölümüyle birlikte rafa kalkmış mıdır? Görüldüğü kadarıyla kalkmıştır. Zira Kazakistan, Türkiye'de meydana gelen iktidar değişikliklerine rağmen, Türkiye'nin Orta Asya politikasında kayda değer bir gelişme olmayacağını kavramış ve ortak dil, soy, din ve tarih anlayışının Kazakistan-Türkiye ilişkilerini belirlemede artık tek başına yeterli olmayacağını anlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Türkiye, İkili İlişkiler, Vaatler, Hedefler

THE LATEST STATUS OF KAZAKHSTAN-TURKEY RELATIONS: HAVE THE GOALS BEEN ACHIEVED?

Abstract

¹ Bu makale, Yıldırım, Cihat; Tuğluoğlu, Fatih; Gökçe, Mustafa; Okumuş, Osman tarafından editörlüğü yapılan "20. YÜZYILDA TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ", Pegem Akademi, 2021 adlı kitapta yer alan ve Serdar Yılmaz tarafından yazılan Türkiye-Kazakistan ilişkileri bölümünün gözden geçirilmiş ve eklemeler yapılmış halidir.

The subject of this study is to examine the political, economic, cultural-educational, military and recent relations between Kazakhstan and Turkey from a rational and critical point of view and to focus on Kazakhstan-Turkey relations between 1991 and 2020. The questions are as follow: Is Kazakhstan-Turkey relation reached the desired level in 29 years? No it is not. Is the lack of a specific policy of Turkey towards Kazakhstan effective in this situation? Yes it is effective. Despite the change of power that occurred in Turkey, is Turkey's policy towards the Central Asian region finished With Turgut Ozal's death? It seems it is finished. Kazakhstan has understood that it is not going to be any remarkable changes in Turkey's Kazakhstan policy. Kazakhstan has also grasped that common language, religion and race are not enough to determine the scope of Kazakhstan-Turkey Relations.

Key Words: Kazakhstan, Turkey, Bilateral Relations, Promises, Goals

1991-2020 ARASI KAZAKİSTAN-TÜRKiYE İLiŞKİLERİ

1) SİYASİ İLiŞKİLER

İki ülke arasındaki ilk siyasi işbirliği protokolü Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KSSC) ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından Kazakistan bağımsız olmadan 1990 yılının Ekim ayında o dönemin başkenti Almatı'da imzalanmıştır. Eğitim, bilim, turizm, ulaşım, haberleşme, ekonomik işbirliği ve mesleki eğitim gibi önemli konuları kapsayan bu protokol sayesinde sonraki yıllarda birçok Kazak vatandaşı Türkiye'de eğitim görmüştür.² Bir başka ifadeyle, ikili ilişkilerin temeli Kazakistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında atılmıştır. Bunun en büyük örneklerinden biri de Kazakistan Dışişleri Bakanı Töleutay Süleymanov ile Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin arasında 2 Mart 1992 tarihinde Almatı'da imzalanan "Diplomatik İlişkiler Kurma ve Vize Muafiyeti" antlaşmasıdır.³

² Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, *İlişkiler ve Faaliyetler, 1990-1992*, T.C., M.E.B., Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları, Yayın No.1/1, Birinci Kitap, Ankara 1993.

³ Orazbek Nuskabayev - Feyzullah Budak, "Kazakistan-Türkiye İlişkileri" (Kazakistan-Türkiye Intmaktastığı), *Akikat (Hakikat) Dergisi*, No: 4, Haziran 2003, ss. 11-17.

Bu anlaşmanın bir gereği olarak her iki ülke karşılıklı olarak büyükelçiliklerini açmış (Nisan 1992’de Almatı’da Türkiye Büyükelçiliği - Mayıs 1992’de Ankara’da Kazakistan Büyükelçiliği) ve böylece iki ülke arasında diplomatik ilişkiler fiilen tesis edilmiş ve Türk dış politikasında eksen genişlemesi yaşanmıştır.

O dönemde Türk Modeli söylemi geliştirilmiştir. Batılı güçler Türk modeli üzerinde durmuş, dönemin ABD Başkanı George Bush, Türkiye’yi bölge ülkeleri için laik ve demokratik bir devlet olarak göstermiştir.⁴ Amerikan Dışişleri Bakanı James Baker ise Orta Asya devletlerine yönelik yapmış olduğu gezi sonrasında bölge ülkelerinin iç ve dış yapılanmalarında laik Türkiye’yi örnek almalarını ifade etmiştir.⁵

Ancak Türkiye’nin bölgenin dinamiklerini ve yapısal özelliklerini tespit etmekten ziyade plansız bir şekilde kendi doğru bulduğu değerleri benimsetmeye çalışması, bölge liderlerinin merkezi ve otoriter yönetim anlayışını benimseyerek kendi iktidarlarını belirleyici konuma getirmelerinin nedenlerini anlayamamaları neticesinde bu model uygulanamıştır. Bölgenin hassasiyetlerini göz önünde bulundurmayan Türk karar alıcıların, bu modeli bir devlet modeli olmaktan ziyade bir iç mesele gibi siyasal söylem modeli olarak yansıtmaları ve bölgeye yönelik potansiyel seçenekleri siyasal ve duygusal söylemlerde bulunarak görmezden gelmeleri bilhassa Kazakistan’da ters etki yaratmıştır.⁶ Türk modelini yeni bir ağabey şeklinde algılayan Nazarbayev, Türkiye’yi kendisini yeni bir ağabeyden ziyade bölge ülkelerini eşit ve eşdeğer paydaşlar olarak gördüğünü yeterince anlatamadığından eleştirmiştir.⁷

Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerde siyasi, ekonomik, kültürel ve beşeri alanlardaki işbirliğini canlandırmaya yönelik olan bir diğer önemli anlaşma ise 17 Ekim 1994 tarihinde imzalanan “Dostluk ve İşbirliği”

⁴ Serdar Yılmaz Kazakistan’ın Türkiye Politikası İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni, Nobel Yayınları, Ankara 2016. s. 159.

⁵ Shireen Hunter, “Central Asia Since Independence”, *The Washington Papers*, No. 168, Praeger, Westport 1996, ss. 157-159.

⁶ Hayati Tüfekçioğlu, “Küreselleşme Önünde Türk Dünyası”, *I. Türk Dünyası Sosyologlar Kurultayı*, (Der) Ebulfez Suleymanov, 25-27 Kasım 2005, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2005, ss.140-141.

⁷ Hakan Yılmaz, “Turkey and Central Asia: challenges and change”, *Central Asian Survey*, C:15, No:12, Haziran 1996, ss.165-166.

anlaşmasıdır.⁸ Kazakistan'ın bağımsızlığının 5. yıl dönümü vesilesiyle 12 Haziran 1995 tarihinde Almatı'ya giden Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin giderek artacağını vurgulamıştır. 1 Ağustos 1997'de tatilini geçirmek için Antalya'ya gelen Nazarbayev, Asya'nın, zengin maden yataklarının keşfedilmesiyle yeniden dünyanın merkezi haline geldiğini ve kendi zenginliklerini öncelikli olarak kendi soydaşlarının yararına olmasını istediğini belirterek Türkiye'nin enerji dağıtım konusunda önemli roller üstlenebileceğini dile getirmiştir.⁹ Bunun üzerine dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz, 9-11 Eylül 1997 tarihinde Kazakistan'da düzenlenen "Kazakistan ve Türkiye: İşbirliğinin Geleceği" konulu konferansa katılarak iki tarafın siyasi, ticari, ekonomik ilişkilerinin gelişmesi potansiyeli üzerinde durmuştur.¹⁰

Özal'ın vefatı sonrasında Nazarbayev, Türkiye'nin bölgeye olan ilgisinin azlığından ve durumun kendilerini üzdüğünden bahsederek Türk dış politikasına yönelik eleştirilerini ortaya koymuş, takip eden 1998 ve 1999 yıllarında Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerde bir duraksama olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine 19 Ekim 2000 tarihinde Türkistan şehrinin 1500. yıldönümü kutlamaları için Kazakistan'ı ziyaret eden Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, iki ülke ilişkilerinde duraksama olmayacağını vurgulamıştır.¹¹ Cumhurbaşkanı Sezer, Nazarbayev'in inisiyatifini ile karşılıklı işbirliği, nitelikli diyalog ve anlayış yoluyla barışın, güvenliğin ve istikrarın sağlanmasını amacıyla kurulan Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA) örgütünün 4 Haziran 2002 tarihinde Almatı'da düzenlenen zirvesine katılarak insanlığın barışa ihtiyacı olduğunu, Türkiye'nin bu konuda hep müspet adımlar attığını belirterek Nazarbayev'i aldığı bu önemli inisiyatiften ötürü tebrik etmiştir.¹² Nazarbayev ise karşılıklı ilişkilerin kurumsallaşması gerektiğini ifade ederek

⁸ "Kazakhstan Men Turkiya Dostik Jane Intimastik Turalı Şartka Kol Koydı" (Kazakistan ve Türkiye Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını İmzaladı), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No: 181 (20818), 19.10.1994, s. 1.

⁹ Serdar Yılmaz, a.g.e., s. 162.

¹⁰ "Kızmet körsetü sapası jaksarıp keledi" (Kaliteli hizmet alma isteği geldi), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No:180 (21645), 13 Eylül 1997, s. 2

¹¹ "Kazakistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları Türkistan Topraklarında" (Kazakhstan Jane Turkiya Başşılıarı Turkistan Törinde), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No: 15 (48), 19 Ekim 2000, s. 6

¹² Abdülvahap Kara-Okan Yeşilot, *Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*, İTO Yayınları, İstanbul 2011.s. 243.

henüz 2003 yılında daha Başbakan olmadan kendisini ziyaret eden Recep Tayyip Erdoğan'a dış ülke ziyaretleri sırasında yol üstündeki Kazakistan'a da uğrama düşüncesinden vazgeçilmesini ve Kazakistan'a özel olarak vakit ayrılması gerektiğini vurgulamıştır.¹³ 2005 yılında bu sefer Başbakan olarak Astana'yı ziyaret eden Erdoğan, iki ülke arasındaki ilişkilerin kurumsallaşması yönünde adımlar atılması gerekliliği ifade etmiş ve böylece Nazarbayev'in ısrarla üzerinde durduğu, yıllar içinde elde edilen dinamizmi muhafaza edip bunu stratejik ortaklık düzeyinde de geliştirecek çalışmaların gerekliliği konusu Türkiye tarafından geç de olsa anlaşılmıştır.¹⁴

Nazarbayev'in girişimleriyle tesis edilmeye çalışılan güven duygusu yine Nazarbayev'in 22-24 Ekim 2009 tarihinde Türkiye'ye resmi bir ziyaret düzenleyerek Türkiye ile Kazakistan arasındaki Stratejik Ortaklık Anlaşması'na imza atmasıyla kurumsal bir boyuta taşınmıştır.¹⁵ Nazarbayev, Türkiye'nin coğrafi konumu ve ekonomisi ile küresel siyasette söz sahibi ve bölgesel olarak da önemli bir güç olmasının Kazak halkını sevindirdiğini ancak Türkiye'nin yüzünü biraz da Doğu'ya çevirmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁶

01-02 Aralık 2010 tarihinde Astana'ya giderek Kazakistan'ın Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı başkanlığı zirvesine katılan ve zirvenin ikinci gününde bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, AGİT gibi bir zirveye Kazakistan'ın başkanlık etmesinin Kazakistan'a ilgiyi daha da artırdığını belirtmiştir.¹⁷ İlişkilerin kurumsallaşması adına Başbakan Erdoğan'ın 22-24 Mayıs 2012'de Kazakistan'a gerçekleştirdiği resmi

¹³ "İstanbul'da Abay'ın Okulu Var" (İstanbulda Mektebi Bar Abaydın), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No: 123-124 (23334), 29 Haziran 2004, s. 2

¹⁴ "Eski Tarihin Yeni Yolu" (Köne Tarihtin Janarğan Xolı), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No: 118 (24076), 28 Mayıs 2005, s. 1

¹⁵ "Kazakistan Türkiye'nin Stratejik Ortağı" (Kazakhstan-Turkiyanın Stratejiyalık Ariptesi), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No: 42 (762), 22 Ekim 2009, s. 1

¹⁶ "Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı", *Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in, Genel Kurula hitaben konuşması*, 23. Dönem 4. Yasama Yılı 10. Birleşim, 22 Ekim 2009. http://tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=20475&P5=B&PAGE1=30&PAGE2=32 (01.06.2018).

¹⁷ 2 Aralık 2010 tarihinde, Astana'daki üst düzey AGİT Zirvesi çalışmalarını tamamladı (2010 Jilğı ' Jeltoksanda Astanada Joğarı degenidegi AGİT'in Jumısın Ayaktadı), 02.12.2010, http://www.akorda.kz/kz/page/page_2010-zhylyhy-2-zheltoksanda-astanada-zohary-dengeidegi-ekyu-nyn-sammiti-zhumysyn_1348722976?print=1 (01.06.2018).

ziyarete yapılmış olan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSİK), siyasi, ticari-ekonomik, askeri-teknik, kültürel-beşeri alanlar ile uluslararası ve bölgesel meselelerin incelendiği bir yürütme kurulu niteliğine kavuşmuştur. Bu belge ile Nazarbayev'in üzerinde yıllardır durduğu ilişkilerin kurumsallaşması gerekliliği belli bir düzeyde gerçekleşmiştir.¹⁸

Aynı yılın Ekim ayında Türkiye'ye bir ziyarette bulunan Nazarbayev, ikili ilişkilerin ancak ortak bir eylem ile olumlu neticeleneceği fikrinden hareket etmesiyle, "Yeni Sinerji" adlı yeni bir antlaşma imzalamış ve Nazarbayev'in girişimiyle Türkiye'nin ekonomik potansiyelini 2012-2015 yılları arasında Kazakistan'da eyleme dönüştürecek "Ortak Ekonomik Programı Eylem Planı" çıkartılmıştır.¹⁹ Nursultan Nazarbayev, Türkiye'ye verdiği önemin göstergesi olarak 28 Ağustos 2014 tarihinde yapılan Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı yemin törenine katılarak, yeni dönemde de Türkiye ile olan stratejik işbirliğine devam edileceğinin de mesajını vermiştir.

15 Temmuz 2016 tarihinde Fethullahçı terör örgütünün hain darbe girişiminden sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk devlet başkanı olan Nazarbayev, "Türkiye'ye düşman olan bize de düşmandır" ifadesini kullanarak Türkiye'nin en önemli stratejik müttefiklerinden biri olduğunu vurgulamıştır.²⁰ O tarihten itibaren ikili ilişkilerin en önemli konularından biri de Fetö ve uzantılarının her iki ülkeden de temizlenmesi konusu olmuştur. Nazarbayev'in daveti üzerine 2017 Eylül ayında Astana'ya bir ziyaret düzenleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Kazakistan, Orta Asya'da ekonomik ve ticari işbirliğimiz bakımından önem ve öncelik verdiğimiz bir ülke" ifadesini kullanarak siyasi ilişkilerin kurumsallaşarak devam edeceğini belirtmiştir. Kazakistan'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmesi ve Astana Barış Süreci'ne ev sahipliği yapıyor olmasını da değerlendiren Erdoğan, Kazakistan'ın artan küresel ve bölgesel öneminin

¹⁸ Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (Joğarı Dengeili Strategiyalık Intmaktastık Keneşi), 23 Haziran 2012, <http://www.inform.kz/kaz/article/2466312> (01.06.2018).

¹⁹ Kazakistan Ankara Büyükelçilik Resmi İnternet Sitesi, *Kazakistan-Türkiye Siyasi İlişkileri*, www.kazakhstan.org.tr/index.asp?sayfa=36 (02.06.2018).

²⁰ Nazarbayev: Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü içinde olmasını destekliyoruz, Cumhuriyet, 05.08.2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/580025/Nazarbayev__Turkiye_nin_Sangay_isbirligi_Orgutu_icinde_olmasini_destekliyoruz.html (04.06.2018).

kendilerini sevindirdiğini ve Kazakistan'a her alanda desteğe hazır olduklarını ifade etmiştir.²¹

19 Mart 2019 tarihinde kurucu Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in görevinden istifa etmesiyle yerine Kasım Jomart Tokayev geçmiştir. Geçen bir yıllık sürede ikili siyasi ilişkilerde bir ilerleme yaşanmamıştır.²² Her iki ülke liderleri henüz daha birbirlerine resmi ziyarette bulunmamışlardır.

Sonuç olarak her iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler Türkiye'nin Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olması ile başlamış, karşılıklı resmi ziyaretleri ve birçok hükümetler arası önemli antlaşmaya imza atılmasıyla devam etmiştir. Ancak uzun yıllar boyunca özellikle Türkiye'de yaşanan ekonomik ve politik istikrarsızlıklar ve Kazakistan'da görev yapan Türk personelin yetersiz (bölgeyi, bölge siyasetini ve dili bilmemek vs.) olması; Kazakistan'da ise politik yapının oluşturulmasında zorluk çekilmesi, demokratik kültürün zayıflığı ve Moskova yönlü politik beklentiler nedeniyle iki ülke arasında hukuki temelde işbirliği bir türlü kurulamamıştır. 2009 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık Antlaşması ile ikili devlet ilişkilerinin kurumsal alt yapısı atılmış, 2012 yılında ilk defa toplantısı yapılan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi ile de bundan sonra bazı kurumsal adımların hızlandırılacağı sinyalleri verilmiştir.

Kısa sürede dünyanın tanınmış ülkelerinden biri haline gelen, sahip olduğu doğal kaynaklar, petrol ve gaz rezervlerinden ötürü dünyanın birçok ülkesinin dikkatini çekmeyi başaran bir Kazakistan vardır. Dolayısıyla bağımsızlıktan sonra yabancı sermayeye ve dışarıya açılması ve de dünyayla doğrudan bağlantı kurabileceğini tecrübe ederek öğrenmesi neticesinde Türkiye'nin Kazakistan için Asya ve Avrupa arasında köprü olma ihtimali ortadan kalkmıştır. Türkiye'nin Kazak dış politikasındaki yeri ve önemi de Kazakistan'ın bu dış açılma tecrübesini yaşamasıyla değişmiş ve Rusya, Çin,

²¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan: Aksakalımızın verdiği desteğe teşekkür etmek istiyorum, NTV, 09.09.2017, <https://www.ntv.com.tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-aksakalimizin-verdigi-destege-tesekkur-etmek-istiyorum,A7CC-KjXu0aXq8QcgxuK3g> (04.06.2018).

²² Serdar Yılmaz, Asya Bozkırlarında Yüksekten Uçan Kartal: NAZARBAYEV'İN KAZAKİSTANI, Astana Yayınları, Ankara, 2019, ss.237-239.

ABD, AB ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri Kazak dış politikasında öncelikli bir pozisyon almıştır.²³

EKONOMİK İLİŞKİLER

Kazakistan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler ve yatırımlar gerek Mayıs 1992'deki Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması²⁴ gerekse 1993 yılında kurulan ve iki ülkenin ticari ve ekonomik ilişkilerini kontrol eden Karma Ekonomik Komisyon'una (KEK) dayanmaktadır.²⁵ Bu dönemde Türk özel sektörünün Kazakistan'da söz sahibi olmasını sağlamak, toplantı ve seyahatler organize ederek Türk ve Kazak işadamları arasındaki temasları canlı tutmak ve üçüncü ülke firmaları ile ortak işbirliği için zemin oluşturmak amacıyla 1992'de kurulan en önemli kurum Türk-Kazak İş Konseyi'dir. 2010 yılında Kazakistan Ulusal İhracat ve Yatırım Ajansı ile DEİK arasında işbirliğine dair mutabakat zaptı imzalanmıştır. Türkiye'nin organize sanayi bölgeleri (OSB) alanında sahip olduğu tecrübenin Kazakistan'a aktarılması hususu son dönemlerde üzerinde en fazla durulan konulardan biridir. Kazakistan'da ortak sanayi bölgesinin kuruluşuna ilişkin imzalanan antlaşma ile bu alandaki girişimler daha somut içerik kazanırken, Türk-Kazak İş Konseyi bu sürece katkıda bulunmak için çalışmalar yapmaktadır.²⁶

1992 yılında Türk-Kazak İş Konseyinin kurulması akabinde Kazakistan'da Türk-Kazak Uluslararası Bankası ile Kazak Ziraat Uluslararası Bankası'nın açılması özellikle otel, iş merkezi, AVM, konut, hastane gibi tesislerin inşası ile telekomünikasyon, gıda, demir, çelik, bakır, deri ve petrol sanayisi gibi alanlarda yatırım yapan Türk yatırımcılar üzerinde güven tesis etmiştir. Bu yatırımlar özellikle 1993-1997 yılları arasında ABD, İngiltere ve Güney Kore'nin ardından, Türkiye'yi Kazakistan'a en çok yatırım yapan dördüncü

²³ Kazakistan Cumhuriyeti 2014-2020 Dış Politika Konsepti (Kazakhstan Respublikası 2014-2020 Sırtkı Sayasat Kınsepti), <http://www.mfa.kz/index.php/kz/aza-stanny-syrt-y-sayasaty/aza-stan-respublikasy-syrt-y-sayasatyny-2014-2020-zhyldar-a-arnal-an-t-zhyrymdamasy> (20.06.2018).

²⁴ Akjelen Orazalıkızı, "Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler" (Türkiye Jane Kazakhstan Arasındağı Ekonomikalık Katınastar), *Geographiya jane Tabiğat* (Coğrafya ve Tabiat Dergisi), No: 4 (16), Temmuz-Ağustos 2005, ss. 27-30.

²⁵ DEİK, *Kazakistan Ülke Bülteni*, s. 15, www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2597 (14.06.2018).

²⁶ Türkiye Kazakistan İş Konseyi, https://www.deik.org.tr/Konsey/57/T%C3%BCrkiye_Kazakistan.html (14.06.2018)

ülke yapmıştır.²⁷ 2014 yılından itibaren Türk yatırımcıların Kazakistan'daki yatırımları düşse de Kazakistan, 2004 yılında Türk sermayesinin en fazla gittiği beşinci ülke olmuştur. Nitekim Türk firmalar 2012 yılı itibariyle de toplam değeri 14,9 milyar doları bulan 372 proje üstlenmiştir.²⁸ Ancak Kazakistan ve Türkiye arasındaki karşılıklı siyasi ilişkilerin geliştirilmesindeki en önemli rolü ticari-ekonomik ilişkiler oynamaktadır ifadesini kullanan Kazakistan'ın bir önceki Büyükelçisi Canseyit Tüymebayev'in de dediği gibi iki ülke arasında yatırım ne kadar çok olursa ikili ilişkilerde o kadar yüksek olur. Başka bir ifadeyle, Kazak dış politikasının önemli bir ortağı olmak için ekonomik ilişkiler temel belirleyici konumdadır.²⁹

Gerek Kazakistan gerek Türkiye, her platformda kardeş olduklarını vurgulamalarına rağmen bu birlikteliğin iki ülke ilişkilerindeki ekonomik göstergelere yansımadağı ve taraflarının yıllar itibariyle yaptıkları önemli vaatlerin gerçekleşmediği görülmüştür. Tüymebayev, “ülkelerimiz arasındaki karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde anahtar rolü kuşkusuz ki ticari-ekonomik işbirliği oynamaktadır. Bu işbirliğinin birinci vazifesi Nazarbayev'in belirlediği üzere karşılıklı ticaret hacmini 2015 yılına kadar 10 milyar dolara çıkarmaktır” sözüyle Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in de aynı görüşleri benimsediğini ifade etmiştir.³⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Nazarbayev, karşılıklı ticaret hacminin 2015 yılına kadar 10 milyar dolar olacağını vurgulamalarına rağmen 2019 yılı itibariyle aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere ticari ilişkiler artmak yerine zamanla azalmıştır. Sorulması gereken en önemli sorulardan biri de şudur: Kazakistan'ın Çin'le 25 milyar dolar, Rusya'yla 30 milyar dolar, Avrupa'yla ise 50 milyar dolarlık ticaret yaptığı bir ortamda ikili ticaret hacmimiz artacağına neden azalmaktadır?³¹

**Tablo 1: Kazakistan–Türkiye Dış Ticaret Hacmi (2013-2020 Ekim)
(Milyon-ml / Milyar-mr, ABD Doları)**

²⁷ Kara - Yeşilot, *a.g.e.*, s. 252.

²⁸ DEİK, *a.g.r.*, s. 9.

²⁹ Canseyit Tüymebayev “Kazakhstan men Turkiya Senimdi Strategiyalık Ariptester” (Kazakistan ve Türkiye Güvenilir Stratejik Ortaktırlar), Kazinform, 2011, <http://www.inform.kz/kaz/article/2426728> (15.05.2018).

³⁰ Tüymebayev, a.g.m., <http://www.inform.kz/kaz/article/2426728> (15.05.2018).

³¹ Serdar Yılmaz, Kazakistan-Türkiye Ekonomik ve Kültürel İlişkileri: Vaatler ve Gerçekler, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 2017, ss. 817-818.

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	TİCARET HACMİ
2013	1 039 420	3 106 115	4 145 535 mr
2014	977 562	2 453 468	3 431 030 mr
2015	750 027	1 109 832	1 859 859 mr
2016	624 500	1 093 897	1 718 397 mr
2017	746 384	1 463 158	2 209 542 mr
2018	695 265	2 181 678	2 876 943 mr
2019	805 077	1 399 903	2 204 980 mr
2020 (Ekim)	799 000	1 909 000	2 708 000 ml

Kaynak:<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=58081054> adresinden alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur. Tablo, Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatı ve bu ülkeden yaptığı ithalatı göstermektedir. (12.05.2020).

Nazarbayev, 22 Ekim 2009 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yaptığı konuşmada Türk yatırımlarını Kazakistan'da çok önemsedğini ve hatta Kazakistan ekonomisinin gelişmesinde ve dış yatırımlar için cazip hale gelmesinde Türk müteşebbislerin yatırımlarının payının büyük olduğunu ifade etmiştir. Ancak Kazakistan'da 1400 Kazak-Türk ortak firmasının faaliyet göstermesine rağmen ekonomik ilişkilerin henüz istenilen düzeyde olmadığını vurgulamıştır.³² Kazak İstatistik Ajansı ve globalEDGE'den alınan verilere göre, 2011 yılında 121 milyar dolar, 2012'de 132 milyar dolar ve 2013'te 133 milyar dolar olan Kazakistan'ın toplam ticaret hacmi, 2016 yılında 62 milyar dolar seviyesine kadar düşmüştür. 2019 yılında ise bir miktar toparlanarak 79.1 milyar dolar olmuştur.³³ Türkiye'nin Kazakistan'ın dış ticaretinde ancak yüzde 2,5-3 gibi küçük oranlara sahip olması, ekonomik açıdan ikili ilişkilerin istenilen seviyede olmadığını bir diğer göstergesidir.³⁴ Bir diğer gösterge de Kazakistan'ın Türkiye'nin dış

³² Dünya Bülteni, *Kazakistan lideri Nazarbayev TBMM'de: Doğu'ya da dönün*, Ekim 2009, <http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberArchive&ArticleID=93169> (04.06.2018).

³³ Nazıra Kozhanova, *Kazakhstan's exports fell 4.5 percent in 2019*, ASTANATIMES, 09.01.2020. <https://astanatimes.com/2020/01/kazakhstans-exports-fell-4-5-percent-in-2019/> (12.04.2020).

³⁴ Kazakhstan: Trade Statistics, globalEDGE, <https://globaleledge.msu.edu/countries/kazakhstan/tradestats> (01.06.2018); Kazakistan İstatistik

ticaretinde kapladığı yüzdelerdir. TÜİK verilerine göre Kazakistan, Türkiye'nin 2016 yılında ithalat yaptığı ülkeler arasında 35. ihracat yaptığı ülkeler arasında ise 43. sıradadır. Türkiye'nin 2016 yılı ihracatı 143 milyar dolar civarında iken Kazakistan bu ticaretin sadece yüzde 0,65'ni oluşturmaktadır. Türkiye'nin aynı yıl ithalatı ise 207 milyar dolar civarında seyrederken Kazakistan ile yapılan ticaret bu ticaretin sadece yüzde 0,55'ine tekabül etmektedir. 2017 yılında ise Türkiye'nin 157 milyar dolar olan ihracatında Kazakistan'ın payı yüzde 0.60 iken 234 milyar dolar olan ithalatında ise kapladığı oran yüzde 0.65 civarındadır.³⁵ 2019 yılında da mevcut durumda ciddi değişiklikler olmamıştır.

Kazakistan-Türkiye ekonomik ilişkilerinin şekillenmesinde Kazakistan'daki Türk yatırımcı şirketlerinin etkisi büyüktür. Zira Kazakistan'da 250'ye yakın tamamı Türk sermayeli olan Türk firması hem Kazak hem çok uluslu şirketler ile birlikte çalışmaktadır. Ülkedeki Türk sermayesinin üçte ikilik bölümü Sembol İnşaat, Ahsel İnşaat, Alarko Holding, Üçgen İnşaat, Ceylan İnşaat, Anadolu Grubu, Turkuaz Şirketler Grubu, TPAO, ve K'Cell gibi büyük şirketlere aittir.³⁶ Ülkedeki en büyük inşaat şirketi olan Sembol İnşaat, Astana'daki Barış Piramidi, Rixos President Oteli, Han Çadırı, Astana Stadyumu ve Orta Asya'nın en büyük camisi olan Hazreti Sultan Cami'sini inşa etmiştir. Ayrıca, 9 Haziran 2017'de açılışı gerçekleşen Kazakistan Expo 2017'nin en büyük yüklenici firması ve ana proje yöneticisi olmuştur.³⁷

Bunun dışında, Kazakistan'daki en büyük Türk yatırımcısı ise Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'dır (TPAO). Kazakoil ile ortak teşebbüs olarak oluşturulan Kazaktürkmunay şirketinin çoğunluk hissesine sahiptir ve günde

Ajansı (Kazakhstan Statistika Agentigi),

http://www.stat.gov.kz/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/home.jspx?_afLoop=6589650841778763#%40%3F_afLoop%3D6589650841778763%26_adf.ctrl-state%3Dkatssiuty_4 (01.06.2018).

Kazakhstan: Trade Statistics, globalEDGE, <https://globaleledge.msu.edu/countries/kazakhstan/tradestats> (01.06.2018).

³⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, Ülkelere göre Dış Ticaret, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (06.06.2018).

³⁶ *Türk firmalarının yurtdışındaki yatırımları, 17,3 milyar dolar*, Temmuz 2010. http://www.emlaktasondakika.com/haber/Yurtdisi/Turk_firmalarinin_yurtdisindaki_yatirimlar_i_173_milyar_dolar/3160.aspx, (04.06.2018).

³⁷ Kazakistan Expo 2017'ye Sembol İnşaat Damgası, Yeni Projeler, 15.06.2017, <http://www.yeniProjeler.com/emlak/kazakistan-expo-2017ye-sembol-insaat-damgasi> (06.06.2018).

5.000 varil ham petrol üretmektedir.³⁸ Türkcell'in Kazak Telekom ile oluşturduğu ve çoğunluk hissesine sahip olduğu K'Cell operatörü Kazakistan'ın en büyük iki GSM operatöründen biridir. Ahsel İnşaatın Regent Ankara Hotel ve çeşitli alışveriş merkezleri vardır. Karagan'da da Efes Pilsen ve Almatı'da Coca Cola fabrikası bulunan Anadolu grubu ise ülkedeki diğer önemli Türk yatırımcıdır.³⁹

Kazakistan-Türkiye ilişkilerinde yadsınamayacak payı olan Türk şirketleri, 2011 yılında başkent Astana'da gerçekleşen Asya Kış Olimpiyatları'na da ciddi oranda destek vermiştir. Özellikle Olimpiyatlar için yapılan stadyum ve buz pateni sahası Sembol İnşaat tarafından yapılmıştır.⁴⁰ Tüymebayev'e göre kurulan ekonomik ilişkiler iki ülke arasındaki siyasi, eğitim ve kültürel işbirliğinin gelişmesine de somut katkı yapmış ve nitekim hem Türkiye'de hem de Kazakistan'da çeşitli sanat eserleri vücut bulmuş, Astana'da Yunus Emre Kültür Merkezi açılmış ve karşılıklı olarak kültür günleri düzenlenmiştir.⁴¹ Ancak özellikle yatırım konusundaki durum Tüymebayev'in yaptığı değerlendirmelerin uzağındadır. Zira bir kısmı tablo üçte de verildiği üzere Kazakistan'da kayıtlı irili ufaklı 1400 Kazak-Türk şirketi olmasına rağmen şirketlerin etkinliği ve siyasetçileri etkileme oranları yabancı yatırımcılar konseyi üyesi olan yabancı firmalar kadar yüksek değildir. Kazakistan'daki yabancı yatırımcılar bilhassa enerji, çelik ve maden sektöründe yoğunlaşmışken Türk yatırımcılar ise yiyecek, içecek ve restoran gibi düşük sermayeli işlerle uğraşarak hammaddeye yönelik sektörlerde yer almamaktadırlar. Koç, Sabancı ve Özyeğin gibi büyük markalar ise ülkede hiç yatırım yapmamakta ve bu durum Kazakistan'ın buna paralel olarak Türkiye'deki yatırımlarının az olmasına neden olmaktadır.⁴²

Tablo 2: Kazakistan'daki En Büyük Yatırımcı Ülkeler (2019)

Ülkeler	Yatırımlar (Milyar ABD Doları)
---------	--------------------------------

³⁸ "Petrolde İlk Adım" (Munayda Alğaşkı Kadam), *Zaman Kazakhstan Gazetesi*, No: 4 (279), 7 Mayıs 1999, s. 18

³⁹ "Kazakistan'da faaliyet gösteren Türk İnşaat Şirketleri", *Referans Gazetesi*, 09.09.06. <http://www.yapirehberi.net/Haberler36.htm>, (07.06.2018).

⁴⁰ Kazakistan, kış olimpiyatları için daha çok Türk şirketi bekliyor, http://emlak.kanald.com.tr/t/kazakistan_yatirim_firsatlari/Kazakistan_kis_olimpiyatları_icin_daha_cok_Turk_sirketi_bekliyor/6477.aspx, (07.06.2018).

⁴¹ Canseyit Tüymebayev, *Kazakistan Türkiye*.....ss. 8-11.

⁴² Serdar Yılmaz, a.g.e., s. 180.

Hollanda	90,4
İngiltere	27,4
ABD	48,4
Çin	14,1
Fransa	16,1
İsviçre	25,8
Rusya	9,08
İtalya	8,7

Kaynak: THE ASTANA TIMES,

<https://astanatimes.com/2019/09/kazakhstan-attracts-330-billion-fdi-since-1991/> (10.05.2020).

Kazakistan Yatırım Ajansının verilerine göre Türkiye, 2014 yılı itibariyle Kazakistan'a ne en çok yatırım yapan ne de Kazakistan'ın en çok yatırım yaptığı ilk on ülke içindedir. Ayrıca Kazakistan Ulusal Bankası'ndan çekilen veriler ışığında Kazakistan'daki doğrudan yabancı yatırımların hacmine bakıldığında ise Türkiye'nin ekonomik bir aktör olarak Kazakistan'da belirleyici bir rol oynayamadığı görülecektir. Bu durum siyasi ilişkilerdeki yakınlığın ve özellikle gerek Türkiye'nin Rusya ile yaşadığı uçak krizi gerek 15 Temmuz darbe girişimi sonrası samimileşen siyasi ilişkilerin ekonomik göstergelere yansımadığının bir diğer göstergesidir.

Tablo 3: Kazakistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2005-2019)

Yıllar	Yatırım Miktarı (Milyar ABD Doları)
2005	79.16
2008	213.01
2010	222.46
2012	288.85
2014	238.88
2015	144.146
2016	166.68
2017	187.45
2018	149.254

2019	160.40
------	--------

Kaynak: National Bank of Kazakhstan, <http://www.nationalbank.kz/?docid=469&switch=english> ve <https://www.state.gov/reports/2019-investment-climate-statements/kazakhstan/> adreslerinden alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur. (07.05.2020)

Zira Türkiye, Kazakistan'da yapmış olduğu iki milyar dolarlık yatırımı ile 17.sırada yer almaktadır. Ancak özel teşebbüsün yaptığı yatırımlar göz önünde bulundurulursa Türk yatırımcılar özellikle inşaat alanında yatırım yapmış, 20 milyar dolarlık müteahhitlik işi gerçekleştirmiştir.⁴³

Peki, Türkiye Kazakistan'ın çok yatırım yaptığı bir ülke midir? Bu sorunun cevabı için Kazakistan Merkez Bankası'nın yayımladığı son rapor, siyasi alanda orta seviyede olan Türk-Kazak yakınlaşmasının ekonomiye yansımadağını göstermektedir. Kazakistan Merkez Bankası verilerine göre Kazakistan, 2012 yılında yurtdışında toplamda 155,3 milyar dolar tutarında yatırım yapmıştır. Kazakistan'ın yurt dışındaki yatırımlarında 46 milyar dolar ile en büyük payı Amerika almış, Türkiye, Kazakistan'ın yatırım için tercih ettiği ilk on ülke arasına bile girememiştir. Kazakistan Milli Bankası'na göre İngiltere 16,2 milyar dolar ile en çok yatırım yapılan ikinci ülke olurken onu 8 milyar dolar ile Rusya izlemiştir. 7.6 milyar dolar ile Almanya dördüncü, Fransa 6,3 milyar ile beşinci, Japonya 3,4 milyar dolar ile altıncı sırada yer almıştır.⁴⁴ Kazak firmalarının Türkiye'de yaptığı yatırımlar göz önüne alındığında yatırım oranının yaklaşık 800 milyon dolar olduğu görülmektedir.

Türkiye'de 150'nin üzerinde Kazak şirketi faaliyet göstermektedir. En önemli Kazak yatırımları petrol ve turizm alanlarına yapılmaktadır. Belek Sirene oteli, Bodrum Kempinsky oteli ve Beldibi Türkiz oteli gibi dünyaca ünlü otellere Kazaklar sahiptir. Kazak vatandaşlarının tatil için birinci tercihlerinin

⁴³ Invest in Kazakhstan, Tikelei Şeteldik İnceşiyaların Kölemdiligi (*Yabancı Doğrudan Yatırım Miktarı*), <http://www.invest.gov.kz/?option=content§ion=4&itimid=75> (18.06.2018); T.C. Astana Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Kazakistan Cumhuriyeti 2014 Yılı Müteahhitlik ve Teknik Müşavirlik Hizmetleri Ülke Notu*, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-159402;jsessionid=17ULDoG1dKm19mMOZLLUq_BFvcJd9c8fVWnCSCYokw8Wp76hUs52!-532753600 (18.06.2018).

⁴⁴ Kazakistan Milli Bankı (Kazakistan Ulttık Bankı), <http://www.nationalbank.kz/?docid=522&switch=kazakh> (14.06.2018).

Türkiye olması Kazak yatırımlarının neden turizm alanına yoğunlaştığını açıklamaktadır.⁴⁵ Örneğin 2017 yılında 17 milyon nüfusa sahip Kazakistan'da 402 bin Kazak vatandaşı tatillerini Türkiye'de geçirmişlerdir.⁴⁶ Nitekim Türkiye Seyahat Acentaları Birliği'nin (TÜRSAB) verilerine göre, aşağıda verilen tabloda 2010 yılından sonra Türkiye'yi ziyaret eden Kazakların sayısında yüzde 80'lik bir artış yaşanmış ve yıllar itibariyle Kazak turist sayısında ciddi artışlar olmuştur. TÜRSAB verilerine göre, turistlerin tatilleri boyunca ortalama olarak 800 dolar harcaması Kazak turistlerin Türkiye ekonomisine yaptığı katkıyı da göstermektedir.⁴⁷

Tablo 4: Türkiye'ye Gelen Kazak Turist Sayısı (2010-2020)

Yıl	Turist Sayısı (Bin)
2010	247,784
2011	315,907
2012	380,046
2013	425,773
2014	437,971
2015	423,744
2016	240,188
2017	402,830
2018	426 916
2019	455 724
2020	129, 050

Kaynak: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB), Turist Sayısı ve Turizm Geliri, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci>, <https://tursab.org.tr/apps/Files/Content/8cd6e09a-9135-45e5-8587-12f1da820cc8.pdf> (17. 05.2020).

Ekonomik ilişkilerin turizm ayağının daha fazla artması için atılması gereken en elzem adım THY'nin gerek bilet fiyatlarını ciddi oranlarda indirmesi (bu kadar yüksek fiyatlara –gidiş/dönüş ortalama 1500-5-2500 TL bilet

⁴⁵ “Kazakların Rotası İzmir”, *EBSO (Ege Bölgesi Sanayi Odası)*, 16.07.2014, <http://www.ebo.org.tr/tr/haberler/ebo-haberler/kazaklarin-rotasi-i%CC%87zmir-10.06.2018>.

⁴⁶ Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB), “Turist Sayısı ve Turizm Geliri”, <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler> (17.06.2018).

⁴⁷ Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB), *Milliyetlerine Göre Gelen Yabancı Ziyaretçiler*, <https://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci-ziyaretciler> (17.06.2018).

satılmasının ilişkileri geliştiremeyeceği ortada) gerekse Astana ve Almatı'dan özellikle Antalya, İzmir, Muğla ve İstanbul'a daha fazla tarifeli sefer düzenlemesi gereklidir. Türk dizilerinin Kazak televizyonlarında daha fazla gösterilmesi ve her iki ülke cumhurbaşkanlarının karşılıklı ziyaretlerinin artması Kazakistan-Türkiye ilişkilerini geliştirecek adımlardandır.

EĞİTİM VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte dış politikasında bir eksen genişlemesi yaşayan Türkiye, Kazakistan'a yönelik politikasını ata yurdu, ağabey ve model ülke söylemleri üzerine oturtmuştur. Kazakistan ise kökü ve dili bir kardeş ülke söylemini benimsemiştir. Halklar arasında arzu edilen düzeyde olmasa da giderek artan bir pozitif algı mevcuttur. Siyasi ilişkiler kısmında da belirtildiği üzere 1990 yılının Ekim ayında bir araya gelen her iki ülkenin Kültür Bakanlar'ı, sadece kültürel alanda değil eğitim, ulaşım, ekonomi ve turizm alanlarını da kapsayan bir dizi antlaşma imzalamışlardır.⁴⁸ Her iki ülkenin eğitim bakanları arasında imzalanan ilk antlaşma 15 Mart 1991 tarihinde Almatı'da, ikinci antlaşma ise 26 Eylül 1991 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. 1 Mayıs 1992'de Türkiye ve Kazakistan arasında imzalanan "Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Antlaşması" ile her iki ülkede de eğitim kurumları kurulabilir hale gelmiştir. Bu antlaşmaları 1995 yılında imzalanan "Eğitim Bakanları Bildirisi" ve 28 Temmuz 1997'de imzalanan "Eğitim ve Bilim Alanında İşbirliği Protokolleri" takip etmiştir.⁴⁹ Bu antlaşmalar beraberinde eğitim ve kültürel alanda köprü vazifesi kuracak yeni projelerin doğmasına vesile olmuşlardır.

Bu projelerden en önemlisi: Türk dünyası ile Türkiye arasında var olan kardeşlik ilişkilerini geliştirmek ve ebedi bir dostluk köprüsü inşa etmek, Türkiye'ye dostane yaklaşacak genç nesiller yetiştirerek bu genç nesiller sayesinde kültürel ilişkileri artırabilmek ve yetiştirilmiş insan gücü gereksinimini

⁴⁸ T.C. M.E.B, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1990-1992*, Talim ve terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları, Yayın No.I/1, Birinci Kitap, Ankara, 1993.

⁴⁹ Ardak Aypbayeva, "Kazakistan-Türkiye Bilim Alanındaki İlişkiler" (Kazakhstan-Türkiye Bilim Salasındağı Baylanıstar), *Akikat (Hakikat) Dergisi*, No: 2, 2002, ss. 26-28.

karşılıyıp Türkçe öğrenimini yaygınlaştırmak,⁵⁰ Türkçeyi ve Türk kültürünü öğretmek Türk dünyası ile kardeşlik köprüsü kurmak ve kültür birliği sağlamak amacıyla “Büyük Öğrenci Projesi”nin başlatılmış olmasıdır. Bu proje Sovyetlerden bağımsızlığını kazanan tüm Türk devletleri için geçerli olan, hem eğitim hem de kültürel ilişkileri geliştirecek olan bir projedir. 2009 yılında, Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nden mezun olan Kazak öğrenci Olzhas Sartayev Türkiye’de aldığı eğitimin zihninde yeni ufuklar açtığını ve hayata bakışını değiştirdiğini ifade ederek, Türk kültürünü seven ve ona aşık olan biri olarak ülkesine döneceğini belirtmiştir.⁵¹

2002 yılına kadar bu projeden toplamda 23.000 öğrenci yararlanmış ve bunların ancak 5.019’u mezun olabilmıştır. 2012 sonu itibariyle öğrenci sayısı 43.000’den fazla olmuş ancak mezun sayısı totalde 10.500’de kalmıştır.⁵² Mezun sayısı günümüzde artmış olsada 1992-2012 yılları arasında her dört öğrenciden ancak biri mezun olabilmıştır. Öğrencilerin ülke ve eğitim sistemi ile uyum sorunu yaşaması, dili yeterince öğrenemediği için bu engeli aşamaması ve burs ücretlerinin yetersiz kalması (son yıllarda ciddi artışlar yapılmıştır) bunun en büyük nedenleri olarak gösterilebilir. Türk yetkililer, Türkiye’de okuyup Kazakistan’a dönen bursiyerlerin nerelerde ve hangi pozisyonlarda çalıştıklarını ancak bursiyerler bildirirse öğrenebilmektedir.⁵³ Dolayısıyla etkili bir izleme ve değerlendirme mekanizması olmadığı için, dört yıl Türkiye’de yaşayan bursiyerlerden Kazakistan’a döndüklerinde yeterince istifade edilememektedir. Sonuç olarak, Türkiye Bursları vesilesiyle Türkiye’yi tercih eden öğrencilerin seçimi konusunda titiz olunmalı, referansı olmayan öğrenciler seçilmemeli ve Türkiye’deki Kazak gençlerine Türkçe

⁵⁰ Fahri Türk, *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu: 1990'lardan Günümüze*, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne 2013.s. 137. Büyük Öğrenci Projesi 1992-2012 yılları arasında bu isimle anılırken 2012 sonrasında Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığına bağlanarak Türkiye Bursları adını almıştır. Lisans öğrencileri için 2009 yılında 195 TL ve lisansüstü öğrenciler için ise 220 TL olan burs ücretlerinde ciddi iyileştirmeler yapılarak 2014 yılında lisans için 550 TL, yüksek lisans için 800 TL, doktora için 1.100 TL ve araştırma için toplam 2.000 TL verilmeye başlanmıştır. Önceleri 5 Türk devleti için başlatılmış olan bu proje daha sonra Balkanlar, Orta Doğu ve Afrika’ya da açılmıştır. 1992-1993 yıllarında başladığında başlarda 10.000 burs verilmiş ve bunun 7.000’i yükseköğretim ve 3.000’i de orta öğretime ayrılmıştır. *Türkiye Bursları, Burs Olanakları*, <http://www.turkiyeburslari.gov.tr/index.php/tr/turkiye-burslari/burs-olanaklari>, (05.06.2018).

⁵¹ Büyük Öğrenci Projesi, 6. *Geleneksel Mezuniyet Töreni*, 24.04.2009, <http://www.meb.gov.tr/buyuk-ogrenci-projesi/haber/3504>, (04.06.2018).

⁵² Fahri Türk, *Türk Kültür Dış...*, ss. 135-140.

⁵³ Türkiye Bursları, *Türkiye Mezunları İletişim Formu*, <http://www.turkiyeburslari.gov.tr/index.php/tr/mezunlar-form> (20.06.2018).

eğitimi verilirken aynı zamanda Türkiye'nin tanıtımı yapılmalı böylece bursiyerlerin Türkçeyi öğrenirken Türkiye'yi de öğrenmeleri ve sevmeleri sağlanmalıdır.⁵⁴

İki ülke eğitim ilişkilerinde önemli olan bir diğer etken ise Kazakistan'ın Türkistan şehrinde kurulan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi'dir. Türkistan gibi kadim olan ilim ve kültür merkezini yeniden canlandırmak ve Türk devlet ve toplulukları arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkilerin geleceğini şekillendiren güçlü bir köprü olmak⁵⁵ amacıyla 1 Mayıs 1992 tarihinde Türkiye ve Kazakistan arasında imzalanan "Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Antlaşması" ile her iki devletin ortak üniversitesi haline gelen bu kurum, aynı yılın 31 Ekim'inde yeni bir antlaşma ile şimdiki adını almıştır. Üniveriste için yapılan en büyük eleştiriler: lokasyonunun uzaklığı, uluslararası öğrencilerin azlığı ve ortalama zeka düzeyine sahip öğrencilerin seçtiği bir üniversite olması konularıdır. Nitekim bu üniversite gerçekten uluslararası bir üniversite midir, konumu merkezi midir, Kazakistan'ın geneline hitap etmekte midir gibi sorular sorulmalıdır. Çünkü, üniversiteye gelen öğrencilerin çoğunun Türkistan şehrinin köylerinden geldiği, uluslararası öğrenci sayısının az olduğunu ve dolayısıyla okulun seviyesinin ve etkinliğinin de düşük kaldığı konuları ifade edilmektedir. 2000'li yıllarla beraber alt yapı çalışmalarına ağırlık verilmesi ve üniversitenin kalkınma için hayati derecedeki öneminin kavranmaya başlanması hem şehir hem de üniversiteyi yavaş yavaş geliştirmeye başlamıştır.⁵⁶

Kazakistan ve Türkiye arasındaki eğitim ve kültür alanına katkı yapan önemli kurumlardan biri de Türk İşbirliği Kordinasyon Ajansı (TİKA)'dır. TİKA, SSCB'nin dağılmasının ardından sadece Kazakistan için değil diğer Türk

⁵⁴ Mehmet Arslan ile Yapılan Görüşme, 26.04.2015.

⁵⁵ Tüzük gereği rektör Kazakistan tarafından rektör yardımcısı ise Türkiye tarafından atanmaktadır. On bir fakülte, bir yüksekokul, iki merkez ve altı araştırma enstitüsü vardır. Rektörlük Türkistan'da Mütevellî Heyeti Başkanlığı ise Ankara'dadır. Ahmet Yesevi Üniversitesinde 4.600'ü Türkiye'den, 1.000'i Kazakistan dışındaki Türk Devletleri ve topluluklarından olmak üzere yaklaşık 14.000 öğrenci öğrenim görmekte ve 900'ü aşkın akademik personel görev yapmaktadır. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, *Katalog*, ss. 6-16, http://www.yesevi.edu.tr/static/tanitim/univ_tanitim_br_eylul_2013.pdf (25.06.2018).

⁵⁶ Sabri Hizmetli ile Mülakat, *Akademik Perspektif*, (07.01.2015).

devletlerinin yeniden yapılanması, uyum ve kalkınma ihtiyaçlarına cevap vermesi ve Türkiye için önemli bir dış politika aracı olması amacıyla kurulmuştur. Bu doğrultuda Türkiye'nin bölgeye yönelik faaliyetlerinin artmasıyla altyapı çalışmalarını düzenleyecek, bölge ülkeleri ile ilgili projeler üretip uygulayacak ve faaliyetlerin eş güdümünü sağlayacak bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda Bakanlar Kurulu'nun 24 Ocak 1992 tarihli Kararı ve 27 Ocak 1992 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 480 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur.⁵⁷ TİKA'nın Kazakistan'da gerçekleştirdiği projeler faaliyet gösterdiği ilk yıllardan günümüze kadar en çok eğitim alanında olmuş; eğitimi, daha sonra sosyal alt yapı ve hizmetler, ekonomik alt yapı ve hizmetler, son yıllarda da sağlık, iş ve diğer sektör alanları takip etmiştir. 2000'li yıllardan sonra Kazakistan'daki etkinliğini artıran TİKA, birçok öğretmen, yüksek lisans ve doktora öğrencisine, başsavcı, milletvekili, hâkim, polis ve emniyet müdüründen oluşan Kazak heyetine Türkiye'de çeşitli konularda eğitimler vermiştir. "Türk Dünyasının Büyük Şahsiyeti Nursultan Nazarbayev" isimli bir belgesel hazırlayıp ülkenin kurucu başkanını tüm dünyaya anlatarak ülkede herkes tarafından bilinir hale gelmiştir.⁵⁸

İki ülke arasında kültürel anlamda köprü vazifesi kuran bir diğer kurum ise Türk dili konuşan ülkelerin kültür ve sanat alanlarında işbirliğini sağlayan, üye ülkelerin yönetimine, iç ve dış politikalarına karışmayacak şekilde kurulan TÜRKSOY'dur (Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı). Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın Kültür Bakanları 12 Temmuz 1993 tarihinde Almatı'da yaptıkları toplantıda "TÜRKSOY'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Antlaşma"yı imzalamak suretiyle TÜRKSOY'u kurmuşlardır.⁵⁹ 1992'de ilk kez toplanan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi ile gündeme geldikten sonra tüm zirvelerde konuşulan, hemen hemen hiçbir Türk devletinin faaliyetlerinden tatmin olmadığı bir kurumdur. TÜRKSOY'un Genel Sekreterinin bir Kazak olmasına rağmen bu kurumun Kazakistan'da yeterince bilinmemesi ya da büyük bir merkezinin olmaması aslında kurumun ne ölçüde

⁵⁷ TİKA, Tarihçemiz, www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihcemiz-22, (01.06.2018)

⁵⁸ TİKA, *2013 Faaliyet Raporu*, www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2013.pdf, ss. 101-102. (01.06.2018).

⁵⁹ TÜRKSOY, http://www.turksoy.org.tr/en/turksoy/about_us (10.06.2018).

işlevsel olduğunun da bir göstergesidir.⁶⁰ TÜRKSÖY, konferans, konser ve kültür günleri ile her iki ülke arasındaki kültürel ilişkilere somut katkılar sağlasa da iki ülke hakları tarafından yeterince bilinmeyen bir örgüttür.⁶¹

Farklı kurumlarla işbirliği yaparak bilimsel çalışmalarını desteklemek ve ortaya çıkan sonuçları çeşitli yayınlar vasıtasıyla kamuoyuna duyurmak amacıyla 2010 yılında, o dönemki Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından açılan Yunus Emre Türk Kültür Merkezi ise iki ülkenin kültürel bağlantılarını geliştirmeye çalışan ve Astana'da bulunan bir kurumdur.⁶² Bu merkez bu coğrafyada sadece Kazakistan'da vardır. Yunus Emre Türk Kültür Merkezi, Türkiye'nin kültürel kimliğini, tarihi birikimini, özellikle yakın akraba topluluklarıyla sıcak ilişkilerini sergileyen çok önemli bir kurum olarak çalışmalarını sürdürmeye devam etmektedir. Kurumun yaptığı en somut katkı ise bir gün Kazakistan ve diğer Türk soylu akrabaların da kendi kültür merkezlerini kurulabileceği vizyonunu göstermesidir. Bu anlamda ister Yunus Emre Enstitüsü bünyesinde olsun ister Kazakistan'da Cumhurbaşkanlığına bağlı bir kurumda olsun Kazakistan'ın da dilini, kültürünü ve sanatını öğretebileceği bölümlerin ve kurumların kurulması hedefini ortaya koymuştur. Bu şekilde Türk dünyasının ortak kültürü ve sanatını bütün dünyaya tanıtılabileceği gibi gelecekteki ortak kültür, sanat ve ortak dil hayalini de gerçekleştirebilir.⁶³ Kazakistan'ın böyle bir kurumu henüz yoktur.

Sonuç olarak, iki ülke arasındaki dil, din, tarih ve kültürel bağlar iki ülkenin halkları arasında duygusal bir yakınlaşmanın alt yapısını hazırlamakta ve iki devlet arasındaki ilişkilerde hâlâ önemli bir rol oynamaktadır. Ancak devletler arasında duygusallık seçeneği düşünülmemeyeceğinden artık mevcut ilişkilerde hukuksal temelde işbirliği yapmak zaruridir. İlişkilerin geliştirilmesi için en az devlet diplomasisi kadar kamu diplomasisine de önem verilmelidir. Bu anlamda TİKA ve TÜRKSÖY gibi kurumlar öncelikle her iki ülkenin halklarına iyice tanıtılmalı ve karar verici pozisyondakileri de içine alabilecek projeler üretmelidir. Türkiye'de okuyup mezun olduktan sonra ülkelerine dönen bursiyerlerin takibi ve onlarla iletişim kurmak konusunda sistemli (verimli bir izleme ve değerlendirme mekanizması) bir çalışma yapılmamış

⁶⁰ Ahmet Dağduran ile Mülakat, *Akademik Perspektif*, (01.08.2015).

⁶¹ Askar Turgunbayev ile Mülakat, 22.04.2015.

⁶² Yunus Emre Vakfı Kanunu, 5/5/2007, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26526_0.html (08.06.2018).

⁶³ İbrahim Yıldırım ile Mülakat, *Akademik Perspektif*, (29.03.2015).

olsa da Türkiye, Büyük Öğrenci Projesi'ni yapmakla çok doğru bir iş yapmıştır. Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin bölgede ve uluslararası camiada ne ölçüde bilindiği ve tercih edildiği; hitap ettiği kesim, üniversitenin lokasyonunun üniversitenin gelişimini etkileyip etkilemediği ve üniversitenin ikili ilişkilere sağladığı somut katkı konuları, üzerinde durulması gereken önemli konulardır. Astana Yunus Emre Türk Kültür Merkezi'nin gerçek potansiyelini yansıtmayı yansıtmadığı da bir başka tartışma konusudur.⁶⁴

ASKERİ İLİŞKİLER

Kazak toprakları stratejik konumundan dolayı SSCB döneminde balistik ve nükleer başlık taşıyan kıtalar arası füze rampalarının konuşlandırıldığı ve denemeler yapıldığı bir bölge haline getirilmiştir. Nazarbayev'in Kuzey'de Rusya, Doğu'da Çin ve Güney'de Hindistan ve Pakistan'ın nükleer silahlara sahip olduğunu bilmesine rağmen Kazakistan'ın güvenliğini ancak bu silahlardan arındırılmış bir düzen tesis ederek sağlayacağına olan inancı ve 2009 yılında BM'nin 64. Genel kurulunda yapmış olduğu konuşması, 29 Ağustos'un Nükleer Testlere Karşı Uluslararası Gün olarak ilan edilmesine vesile olmuştur.⁶⁵ 29 Ağustos tarihi Sovyetler Birliği'nin 1949 yılında ilk atom bombası denemesini Kazakistan'ın Semey şehrinde yaptığı tarihtir.⁶⁶

Kazakistan'ın SSCB'den bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Türkiye, eğitim, kültür ve siyasi ilişkileri geliştirmenin yanında askeri anlamda da özellikle Orta Asya devletlerinin güvenlik kapasitelerinin artırılması konusuyla ilgilenmiştir. Bu anlamda her iki ülke karşılıklı olarak askeri ataşelikler açmış, Türk Silahlı Kuvvetleri çok yüksek miktarlarda olmasa da askeri teknik hibe sağlamıştır. Türkiye, Kazakistan'ın NATO barış gücü işbirliğine katılmasıyla Kazak askerlerine eğitimler vermiştir.⁶⁷ Nargis

⁶⁴ Serdar Yılmaz, a.g.e., s. 195.

⁶⁵ Sedar Yılmaz, Kazakistan'ın BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği'nin Nedenleri, EkoAvrasya Dergisi, 29.03.2017, <http://ekoavrasya.net/Duyuru.aspx?did=247&lang=TR> (10.06.2018).

⁶⁶ Kazakistan bu süreçte nükleer silahların kullanımını yasaklayan antlaşmalara imza atarak Mayıs 1992'de Stratejik Saldırı Silahların Azaltılması Antlaşması'nı ve buna ek olarak Lizbon Protokolü'nü imzalamıştır. Bu doğrultuda 1994 yılı içinde imzalan en önemli antlaşma, 5 Aralık 1994'te imzalanan, SSCB'nin dağılmasıyla Beyaz Rusya, Ukrayna ve Kazakistan'da kalan nükleer silahların imhası ve Rusya'ya teslim edilmesine yönelik antlaşma olmuştur.

⁶⁷ Aygerim Şilibekova, "Görevimiz Güvenlik: Kazakistan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem", 21. Yüzyıl Dergisi, s. 59, <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/163.pdf>, (11.06.2018).

Kassanova'ya göre, Türkiye'nin NATO'nun en büyük ikinci ordusuna sahip olması Kazakistan için NATO ilişkilerini yoğunlaştırmak adına önemli bir unsurdur. Kazak yetkililer için Müslüman ve laik Türkiye'nin NATO içinde böylesine önemli bir yere sahip olması Kazakistan'ın güvenliği için önemli denge unsurlarından biridir.⁶⁸ Nitekim 2006 yılında Brüksel'deki NATO karargâhını ziyaret eden Nazarbayev, NATO'nun Özbekistan'ı kaybettiğini, Kırgızistan'daki üssünün akıbetinin belirsiz olduğunu Kazakistan'ın ise Türkiye'nin desteği ile ilerleyen dönemlerde NATO'nun askeri ve siyasi çıkarlarının merkezine yerleşebileceğini vurgulamış ve Türkiye'nin NATO'daki varlığının Kazakistan için önemini altını çizmiştir. NATO ise, bilhassa 2005 ve sonrasında gözünü Kazakistan'a dikmiş ve ülkeye girişini kolaylaştırmak için Türkiye'yi ve Türk Silahlı Kuvvetleri eliyle yapılan askeri yardımları aracı olarak kullanmıştır.⁶⁹

Kazakistan, 2004 NATO İstanbul Zirvesi'nde Barış İçin Ortaklık anlaşmasının tarafları olan Kazakistan ve diğer Türk devletlerine özel önem atfedilmesi yönünde görüş bildirerek bu bölgelerden sorumlu NATO Genel Sekreter Özel Temsilcisi atanmasını desteklemiştir. İki ülke 26 Mayıs 2005 tarihinde Astana'da "Uluslararası Terörizm, Organize Suçlar ve Diğer Tiplerdeki Suçlarla Mücadele İşbirliği" anlaşması imzalamışlardır.⁷⁰ Bu anlamda Türkiye, Kazakistan'a yapılan askeri yardımlarda öncü rol oynamaktadır. Örneğin 2005 yılında Türkiye tarafından Kazak Silahlı Kuvvetlerine askeri araç, telsiz ve gece görüş cihazları hibe edilmiştir. Kazak Tümgeneral Mukatov, Türkiye'nin 2005 yılına kadar Kazakistan'a yaptığı askeri teknik yardımların 6 milyon doları geçtiğini belirterek bu yardımların Kazak ordusunun harekât kabiliyetini ve etkinliğini artırdığını söylemiştir.⁷¹ İki devlet arasında 7 Kasım 2007 tarihinde karşılıklı olarak özel timlerin eğitimi konusunda da işbirliği belgesi imzalanmış ve bu anlaşmalarla iki ülke arasındaki güven pekişmiş ve netice itibarıyla yeni fırsatların yaratılmasına

⁶⁸ Nargis Kassanova ile Mülakat, *Akademik Perspektif*, (11.02.2015).

⁶⁹ "Kazakistan'da NATO'nun aracısı Türkiye", *Sol Haber Günlük Siyasi Gazete*, Sayı, 205, 12 Aralık 2006, <http://arsiv.sol.org.tr/?yazino=6114>, (01.06.2018).

⁷⁰ Şilibeкова, a.g.m., s. 59.

⁷¹ "TSK'dan Kazakistan'a askeri yardım", 28 Kasım 2005, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/2005/11/28/son/sondun36.html> (12.06.2018).

imkân sağlanmışır. Bu güven neticesinde Türkiye'nin askeri lise ve harp okullarında eğitim gören Kazak subaylarının sayısı hiç de az değildir.⁷²

Karşılıklı güven ilişkisinin en somut neticesi olarak Türkiye, Kazakistan'a en önemli askeri desteğini Kazak Engineering (KAE) firması ile 13 Aralık 2013'te Astana'da ASELSAN fabrikasını açarak vermiştir. Bu fabrika ile hem Kazakistan hem de bölge ülkeleri için önce sınır güvenliği ekipmanlarının (termal kamera, dürbün, vs.) üretimi, sonra ise ağır makinaların bakımları sağlanacaktır.⁷³ Bugüne kadar Kazakistan'a 34 milyon dolarlık satış yapan ASELSAN'ın, fabrikanın açılmasıyla birlikte 10 yıl içinde sadece bu ülkeye 1 milyar dolarlık satış yapması beklenmektedir. Eğer beklenti karşılanırsa, 36 milyon dolara mal olan fabrikanın Türkiye için önemli bir ekonomik getirisi olacaktır. KAE'nin 5 yıl içinde yılda 100 milyon dolarlık satış yapan bir şirket seviyesine ulaşacağını söyleyen KAE Genel Müdürü Tarık Ziya Kaboğlu, "Türkiye'ye yılda 10 milyon dolarlık, Kazakistan pazarı için yılda ortalama 40 milyon dolar satış hedefliyoruz. Rusya, Özbekistan ve Türkmenistan'a 5 yıl içinde 50 milyon dolar satış öngörüyoruz. Kazakistan'daki helikopter bakım onarım fabrikasıyla birlikte jandarma helikopter bakımı için verdikleri teklifin sonuçlanmasını bekliyoruz" diyerek Türkiye'nin uzun vadede ciddi bir gelir elde edeceğini ifade etmiştir.⁷⁴

Kazakistan'ın önceki Türkiye Büyükelçisi Canseyit Tüymebayev, iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin daha fazla geliştirilmesi için çalıştıklarını, hâlihazırda Türkiye'nin Kazakistan ordusu için subay yetiştirip askeri personelin bilgi seviyesini arttırdığını, Türk askeri sanayisinin Kazakistan'da hızla büyüdüğünü ifade etmiştir. Tüymebayev, 2013 yılının Aralık ayında açılan ve 2014 yılından itibaren yüksek teknolojik malzemeler üreten KAE fabrikasının iki ülke arasında askeri alanda atılmış en önemli adım olduğunu vurgulamıştır.⁷⁵ Bu açıklamaların hemen akabinde dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hulusi Akar, Astana'ya yaptığı ziyarette Türkiye'nin

⁷² Şilibeşova, a.g.m., s. 59.

⁷³ "Kazakistan ASELSAN Engineering yeni fabrikasını açtı" (Kazakhstan ASELSAN İnjiniring Jana Zavotın Aştı), 10.12.2013, <http://today.kz/kz/news/kazakhstan-news/2013-12-10/47560-2/> (12.06.2018).

⁷⁴ Tarık Ziya Kaboğlu, Kazakistan Aselsan için hedef 5 yılda 100 milyon dolarlık satış, Anadolu Ajansı, 23.05.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kazakistan-aselsan-icin-hedef-5-yilda-100-milyon-dolarlik-satis-/1154963> (12.06.2018).

⁷⁵ Canseyit Tüymebayev, Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler gelişiyor, EKO VİTRİN (Mart 2015), s. 119. <http://www.ekovitrin.com/dergi2015/mart/kazakistan.pdf> (12.06.2018).

Kazakistan ordusunun modernizasyonu, silah ve askeri teçhizatının modernizasyonunu sağlaması ve yüzbaşı rütbesindeki askeri personelin değişimi konularında işbirliği yapılacağını dile getirmiştir.⁷⁶ İki ülke arasındaki askeri işbirliği artarak devam etmektedir. Nitekim 30 Ocak 2018 tarihinde Kazakistan Savunma Bakanlığı heyetinin Ankara'ya düzenlediği ziyarette, Kazak tarafı özellikle Kazak askerlerinin eğitim sorunlarını gidermek ve daha fazla Kazak askerinin Türkiye'nin askeri harp okullarında öğrenim görüp savaş eğitimi almaları konularını görüşmüşlerdir. Görüşmede her iki ülke 2018 Askeri İşbirliği Planı'nı imzalamışlardır.⁷⁷ Bu anlamda çok olağandışı bir durum yaşanmadığı müddetçe askeri işbirliğinin artarak devam edeceği kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kazakistan-Türkiye ilişkileri 29 yılda istenilen seviyeye ulaşmış mıdır? Hayır ulaşmamıştır. Bunda Türkiye'nin Kazakistan'a yönelik özel bir politikasının olmaması etkili midir? Evet etkilidir. Türkiye'de meydana gelen iktidar değişikliklerine rağmen aslında Türkiye'nin Orta Asya bölgesine yönelik politikaları Özal'ın ölümüyle birlikte rafa kalkmış mıdır? Görüldüğü kadarıyla kalkmıştır. Zira Kazakistan, Türkiye'de meydana gelen iktidar değişikliklerine rağmen, Türkiye'nin Orta Asya politikasında kayda değer bir gelişme olmayacağını kavramış ve ortak dil, soy, din ve tarih anlayışının Kazakistan-Türkiye ilişkilerini belirlemede artık tek başına yeterli olmayacağını anlamıştır. Şüphesiz ikili ilişkilerdeki en belirleyici faktör kurucu devlet başkanı Nursultan Nazarbayev'dir, çünkü iki ülke ilişkileri Türk tarafından ziyade Nazarbayev'in inisiyatifleri sonucunda gelişmektedir. Nazarbayev'in Türkiye'yi Avrasya Ekonomi Birliği'ne üyelik için davet etmesi, Türkiye'nin muhtemel AB üyeliğinin ileride Kazakistan'ın AB'ye üyelik yolunu açacağına ihtimal vermesi, Türk Konseyi ile Türkiye'nin Türk devletlerini bir çatı altında birleştirecek öncü rolünü kabul etmesi, bulduğu her fırsatta iki ülke arasındaki siyasi, yatırım, ulaşım, turizm ve ticari ilişkilerin artması gerektiğini ısrarla vurgulaması ve 2009 yılında Türkiye ile Stratejik

⁷⁶ Kazakistan ve Türkiye Askeri Personel Eğitiminde İşbirliği Yapacak, HABERLER, 09.04.2018, <https://www.haberler.com/kazakistan-ve-turkiye-askeri-personel-egitiminde-7174202-haberi/> (13.06.2018).

⁷⁷ Türkiye ve Kazakistan, 2018 askeri işbirliği planını imzaladı, SPUTNİK, 30.01.2018, <https://tr.sputniknews.com/savunma/201801301032022375-turkiye-kazakistan-2018-askeri-ismbirliigi-plani/> (13.06.2018).

İşbirliği Antlaşması imzalayarak ilişkileri hukuki boyuta taşıyacak adımlar atması gibi nedenlerden dolayı Nazarbayev, Kazakistan-Türkiye ilişkilerine doğrudan etki etmektedir. Başka bir ifadeyle, Kazakistan-Türkiye ilişkilerinin belirlenmesinde ve bugünlere gelmesinde tarihsel birlikteliğin, akrabalığın, dil ve kültür benzerliğinin etkisi olduğu kadar, Nursultan Nazarbayev'in de devlet başkanı olarak büyük etkisi vardır.

Çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle özellikle Türkiye'nin Rusya'nın savaş uçağını angajman kuralları nedeniyle düşürmesi ve 15 Temmuz hain darbe girişiminden sonra Kazakistan'ın Türkiye'ye ciddi destek vermesi sonrasında siyasi ilişkilerde samimi gelişmeler kaydedilmektedir. İki ülkenin Stratejik Ortaklık anlaşmasını imzalamaları eksiklikler olsa da siyasi ilişkilerin kurumsallaşarak devam edeceğini göstermektedir. Hatta Türkiye, Kazak dış politikasının sön dönemlerde gösterdiği başarıyı (BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği ve Astana Barış Süreci'ne ev sahipliği yapması) yakıdan takip etmektedir. Ancak, çalışmada gösterilen istatistiki bilgiler dikkate alındığında, siyasi alanda belli bir düzeyde olan Kazak-Türk yakınlaşmasının ekonomiye yansımadağı görülmektedir. Kazakistan'ın bir yıllık dış ticaretinde Türkiye'nin payının sadece yaklaşık %2,5-3 olması bunu doğrular niteliktedir. Ayrıca, Kazakistan'ın yurt dışındaki yatırımlarında 46 milyar dolar ile en büyük payı Amerika almış, Türkiye, Kazakistan'ın yatırım için tercih ettiği ilk on ülke arasına bile girememiştir. Bu durum yakın siyasi ilişkilerin iki ülke ekonomik ilişkilerine yansımadağını göstermektedir.

İkili ilişkilerin geliştirilmesinde kültür, dil ve soy birliği gibi unsurlar çeşitli projelerin hayata geçirilmesinde devlet yöneticilerinin elini güçlendirebilecek araçlardır. Bu anlamda Kazakistan ve Türkiye, yürütölen ekonomik ilişkilerin yanında eğitim, kültürel ve insani işbirliğini arttırarak halkları birbirine yakınlıştırarak kamu diplomasisini inşa etmeli ve her iki ülkenin ulusal medyasında da yer alacak projeler geliştirilmelidir. Kısacası bilgi ve iletişim teknolojilerine ağrılık verilerek eğitim ve kültürel politikalar güçlendirilmeli ve halkların birbirlerini tanımalarına imkân yaratılmalıdır. Bu imkânları yaratacak olan her iki ülkede de görevli konsolos ve büyükelçilerin o bölgede görev yapmış, uzmanlaşmış, bölgeyi ve yerel dilleri bilen bürokratlar olmaları; devleti yönetenlerinde bu uzmanların kararlarını uygulamaları gerekmektedir. Yani her iki ülkenin de hassasiyetlerini göz önünde bulundurulmalıdır.

Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerde anahtar rolü oynayan en büyük faktörün iki ülke halkı olduğu unutulmamalıdır. Halkların birbirlerini tanınması siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri doğrudan doğruya etkileme gücüne sahiptir. Bundan dolayı iki ülke arasındaki ilişkilerin kalıcı ve sürdürülebilir olması için mal ve insan taşımacılığının ucuzlatılması zaruridir. Özellikle insan taşımacılığının ucuzlatılması sonrasında iki ülke vatandaşları arasında tıpkı Türkiye-Gürcistan arasında olduğu gibi kimlikle geçiş uygulaması başlatılmalıdır. Büyük Öğrenci Projesi'nin yerini alan Türkiye Bursları programı vesilesiyle daha fazla nitelikli Kazak öğrencisi yüksek tahsilleri için Türkiye'ye davet edilmelidir. Kazakistan'da nitelikli gençlerin yurt dışında eğitim aldığı Bolaşak programında yer alan Türkiye'deki üniversitelerin sayısı arttırılmalı ve böylelikle Türkiye'de okuyup devlet kademesinde görev alacak Kazakların sayısı çoğaltılmalıdır. Kazak devleti Kazakistan'da okumak ve saha çalışması yapmak isteyen Türk vatandaşlarına teşvik amaçlı burs vermelidir. Askeri alanda başlatılan girişimler artarak devam etmeli, Türkiye sahip olduğu NATO üyeliğinin avantajları Kazakistan'a doğru genişletmelidir.

Sonuç olarak, Kazakistan-Türkiye ilişkilerinde sahip olduğu konum, ekonomik potansiyel ve devlet geleneği göz önüne alındığında Türkiye yol gösteren değil yol açan bir rol oynamalıdır. Kısa dönemli iç politika çekişmelerinden uzaklaşarak ve dış politikayı iç politikanın baskısından kurtararak bölgeye daha geniş pencereden bakmalı, Rusya, ABD, AB, İran ve Çin'in Kazakistan'a yönelik ilgisini göz önüne alarak sağlanan ekonomik yararlar dışında, adı zikredilen güçler karşısında stratejik üstünlüğe sahip olunacak bir anlayış benimsemelidir. Başka bir ifadeyle, devlet yetkililerinin samimi sözlerinin söylem boyutunda kalmadığı, siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için alternatif projeler üretildiği, insan ve mal taşımacılığın çok pahalı olmadığı, duygusal söylemler ve romantizm üzerinden argüman geliştirilmediği ve gerektiğinde eleştirel bir bakış açısına sahip olunan yeni bir anlayış benimsenmelidir.

KAYNAKÇA

- “İstan bulda Mektebi Bar Abaydın” (İstanbul'da Abay'ın Okulu Var), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No: 123-124 (23334), 29 Haziran 2004, s. 2.

- “Kazakhstan Jane Turkiye Basşıları Turkistan Törinde” (Kazakistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları Türkistan Topraklarında), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No: 15 (48), 19 Ekim 2000, s. 6.
- “Kazakhstan Men Turkiya Dostık Jane Intımaktastık Turalı Şartka Kol Koydı” (Kazakistan ve Türkiye Dostluk ve İşbirliği Anşalmasını İmzaladı), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No: 181 (20818), 19 Ekim 1994, s. 1.
- “Kazakhstan-Turkiyanın Strategiyalık Ariptesi” (Kazakistan Türkiye’nin Stratejik Ortağı), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No: 42 (762), 22 Ekim 2009, s. 1.
- “Kızmet körsetu sapası jaksarıp keledi” (Kaliteli hizmet alma isteğı geldi), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No:180 (21645), 13 Eylül 1997, s. 2.
- “Köne Tarıhtın Janarğan Xolı” (Eski Tarihin Yeni Yolu), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No: 118 (24076), 28 Mayıs 2005, s. 1.
- Aitken, Jonathan, *Kazakistan’ın Efsanevi Lideri NAZARBAYEV*, (Çev) Ali C. Akkoyunlu, Hayat Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aypbayeva, Ardak, “Kazakhstan-Turkiya Bilim Salasındağı Baylanıstar” (Kazakistan-Türkiye Bilim Alanındaki İlişkiler), *Akikat (Hakikat) Dergisi*, No: 2, 2002, ss. 26-28.
- Brzezinski, Zbigniev, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, (Çev) Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005.
- Budak, Feyzullah, *Kazakistan Düniü, Bugünü, Yarını*, Ocak Yayınları, Ankara, 1999.
- Dündar, Merthan, *Panislamizm’den Büyük Asyacılığa Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*. Ötüken, İstanbul, 2006.
- Hunter, Shireen, “Central Asia Since Independence”, *The Washington Papers*, No. 168, Praeger, Westport 1996, ss. 157-159.
- İbrahim, Damira ve Türk, Vahit, *Kazakistan’da Kızıl Kutlık (1929-1933)*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Kaıgısız, Cumhur, *Türetsko- sovetkoye otnoşeniye v kontekste mejdunarodnoi voenno- politiçeskoı konfrontasii (1920-1990)*, Nasionalni isledovski Nijegorodskoi gosudrstvenni üniversitet imenni N.İ. Lobaçevskovo, Yayınlanmamış doktora tezi, Nijny Novgorod 2017, s. 40- 46

- Kara, Abdulvahap – Yeşilot, Okan, *Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*, İTO Yayınları, İstanbul 2011.
- Kara, Abdulvahap – *Kazakistan'ın Yeniden Doğuşu 1986 Aralık Olayları*, Ufukötesi yayınları, İstanbul, 2006.
- Kazakistan Respublikasının Sırtkı Sayasatı, Kazakistan Bilim Jane Gılım Ministiri, Almatı 2012.
- Kesici, Kayyum, A. *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Kut, Gün. “Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Uluslararası Ortam”, *Bağımsızlığın İlk Yılları*, (Der) Büşra Ersanlı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- Medvedev, Roy, “Kazakistan Modeli Ekonominin Oluşumu”, (Stanovleniye Kazahstanskoy Modeli Ekonomiki), *Kazahstanskaya Pravda Gazetesi*, 13 Ekim 2006, s. 1.
- Nuskabayev, Orazbek - Budak, Feyzullah, “Kazakhstan-Türkiye Intimaktastığı” (Kazakistan-Türkiye İlişkileri), *Akikat (Hakikat) Dergisi*, No: 4, Haziran 2003, ss. 11-17.
- Orzalıkızı, Akjelen, “Türkiye Jane Kazakhstan Arasındaki Ekonomikalık Katınastar” (Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler), *Geographiya Jane Tabiğat* (Coğrafya ve Tabiat Dergisi), No: 4 (16), Temmuz-Ağustos 2005, ss. 27-30.
- Özal, Turgut, “Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 19, Yaz 1992, s. 13.
- Saray, Mehmet, *Kazakların Uyanışı*, Tika Yayınları, Ankara, 2004.
- Saray, Mehmet, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkistan Siyaseti". Osmanlı, C. 2. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- T.C. M.E.B, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1990-1992*, Talim ve terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları, Yayın No.I/1, Birinci Kitap, Ankara, 1993.
- Tüfekçioğlu, Hayati, “Küreselleşme Önünde Türk Dünyası”, *I. Türk Dünyası Sosyologlar Kurultayı*, (Der) Ebulfez Suleymanov, 25-27 Kasım 2005, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2005, ss.140-141.

- Türk, Fahri, *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu: 1990'lardan Günümüze*, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne 2013
- *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1990-1992*, T.C., M.E.B., Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları, Yayın No.I/1, Birinci Kitap, Ankara 1993.
- Yılmaz, Hakan, “Turkey and Central Asia: challenges and change”, *Central Asian Survey*, C:15, No:12, Haziran 1996, ss.165-166.
- Yılmaz, Serdar, “Economy Comes First” Initiating Turkish-Kazakh Relations, Who Undertook the Responsibility? *International Journal Turkic Studies Review*, Vol:1, Number: 1, 2014, ss. 28-40.
- Yılmaz, Serdar, “Kazakistan-Türkiye Ekonomik ve Kültürel İlişkileri: Vaatler ve Gerçekler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2017, ss. 817-818.
- Yılmaz, Serdar, *Kazakistan'ın Türkiye Politikası İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni*, Nobel Yayınları, Ankara 2016.
- Yılmaz, Serdar, *Asya Bozkırlarında Yüksekten Uçan Kartal NAZARBAYEV'İN KAZAKİSTANI*, Astana Yayınları, Ankara, 2019.

İnternet Kaynakları

- “2010 Jılı ‘Jeltoksanda Astanada Joğarı dengeidegi AGIT’ ın Jumısın Ayaktadı” (2 Aralık 2010 tarihinde, Astana'daki üst düzey AGİT Zirvesi çalışmalarını tamamladı), 02.12.2010, http://www.akorda.kz/kz/page/page_2010-zhylhy-2-zheltoksanda-astanada-zhohary-dengeidegi-ekyu-nyn-sammiti-zhumysyn_1348722976?print=1 (01.06.2018).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Aksakalımızın verdiği desteğe teşekkür etmek istiyorum”, NTV, 09.09.2017, <https://www.ntv.com.tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-aksakalimizin-verdigi-destege-tesekkur-etmek-istiyorum,A7CC-KjXu0aXq8QcgxuK3g> (04.06.2018).
- “Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’in İslami

Yakınlaşmaya İlişkin Ortak Bildirisi”, İstanbul, 13 Nisan 2016, <http://www.mfa.gov.tr/joint-declaration-of-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-and-the-president-of-the-republic-of-turke.tr.mfa> (04.06.2018).

- “Joğarı Dengeili Strategiyalık İntımkastık Keneşi” (Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi), 23 Haziran 2012, <http://www.inform.kz/kaz/article/2466312> (01.06.2018).
- “Kazakhstan ASELSAN İnjinıring Jana Zavotın Aştı” (Kazakistan ASELSAN Engineering yeni fabrikasını açtı), 10.12.2013, <http://today.kz/kz/news/kazakhstan-news/2013-12-10/47560-2/> (12.06.2018).
- “Kazakhstan Rispublikası 2014-2020 Sırtkı Sayasat Kınsepti” (Kazakistan Cumhuriyeti 2014-2020 Dış Politika Konsepti), <http://www.mfa.kz/index.php/kz/aza-stanny-syrt-y-sayasaty/aza-stan-respublikasy-syrt-y-sayasatyny-2014-2020-zhyldar-a-arnal-ant-zhyrymdamasy> (20.06.2018).
- “Kazakhstan Statistika Agenttigi” (Kazakistan İstatistik Ajansı), http://www.stat.gov.kz/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/home.jspx?_afLoop=6589650841778763#%40%3F_afLoop%3D6589650841778763%26_adf.ctrl-state%3Dkatssiuty_4 (01.06.2018).
- “Kazakhstan: Trade Statistics”, global EDGE, <https://globaledge.msu.edu/countries/kazakhstan/tradestats> (01.06.2018).
- “Kazakistan Expo 2017’ye Sembol İnşaat Damgası”, Yeni Projeler, 15.06.2017, <http://www.yeniprojeler.com/emlak/kazakistan-expo-2017ye-sembol-insaat-damgasi> (06.06.2018).
- “Kazakistan lideri Nazarbayev TBMM’de: Doğu’ya da dönün”, *Dünya Bülteni*, Ekim 2009, <http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberArchive&ArticleID=93169> (04.06.2018).
- “Kazakistan ve Türkiye Askeri Personel Eğitiminde İşbirliği Yapacak”, *HABERLER*, 09.04.2018, <https://www.haberler.com/kazakistan-ve-turkiye-askeri-personel-egitiminde-7174202-haberi/> (13.06.2018).
- “Kazakistan, kış olimpiyatları için daha çok Türk şirketi bekliyor”, http://emlak.kanald.com.tr/t/kazakistan_yatirim_firsatlari/Kazakistan

_kis_olimpiyatlari_icin_daha_cok_Turk_sirketi_bekliyor/6477.aspx,
(07.06.2018).

- “Kazakistan’da NATO’nun aracısı Türkiye”, *Sol Haber Günlük Siyasi Gazete*, Sayı, 205, 12 Aralık 2006, <http://arsiv.sol.org.tr/?yazino=6114>, (01.06.2018).
- “Kazakistan’da faaliyet gösteren Türk İnşaat Şirketleri”, *Referans Gazetesi*, 09.09.06. <http://www.yapirehberi.net/Haberler36.htm>, (07.06.2018).
- “Kazakistan-Türkiye Siyasi İlişkileri”, Kazakistan Ankara Büyükelçilik Resmi İnternet Sitesi, www.kazakhstan.org.tr/index.asp?sayfa=36 (02.06.2018).
- “Kazakların Rotası İzmir”, *EBSO (Ege Bölgesi Sanayi Odası)*, 16.07.2014, <http://www.ebso.org.tr/tr/haberler/ebso-haberler/kazaklarin-rotasi-i-CC%87zmir-> (10.06.2018).
- “Milliyetlerine Göre Gelen Yabancı Ziyaretçiler”, TÜRSAB, <https://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci-ziyaretci> (17.06.2018).
- “Nazarbayev: Türkiye’nin Şangay İşbirliği Örgütü içinde olmasını destekliyoruz”, Cumhuriyet, 05.08.2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/580025/Nazarbayev__Turkiye_nin_Sangay_isbirligi_Orgutu_icinde_olmasini_destekliyor_uz.html (04.06.2018).
- “Tikelei Şeteldik İvestiyaların Kölemdiligi” (*Yabancı Doğrudan Yatırım Miktarı*), Invest in Kazakhstan, <http://www.invest.gov.kz/?option=content§ion=4&itemid=75> (13.06.2018).
- “TSK’dan Kazakistan’a askeri yardım”, 28 Kasım 2005, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/2005/11/28/son/sondun36.html> (12.06.2018).
- “Turist Sayısı ve Turizm Geliri”, TÜRSAB, <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler> (17.06.2018).
- “Türk firmalarının yurtdışındaki yatırımları 17,3 milyar dolar”, Temmuz 2010. http://www.emlaktasondakika.com/haber/Yurtdisi/Turk_firmalarinin_yurtdisindaki_yatirimlari_173_milyar_dolar/3160.aspx, (04.06.2018).

- “Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı”, *Kazakistan Cumhurbaşkanlığı Nursultan Nazarbayev'in, Genel Kurula hitaben konuşması*, 23. Dönem 4. Yasama Yılı 10. Birleşim, 22 Ekim 2009. http://tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=20475&P5=B&PAGE1=30&PAGE2=32 (01.06.2018).
- “Türkiye ve Kazakistan, 2018 askeri işbirliği planını imzaladı”, *SPUTNİK*, 30.01.2018, <https://tr.sputniknews.com/savunma/201801301032022375-turkiye-kazakistan-2018-askeri-isbirligi-plani/> (13.06.2018).
- “Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Planına Kısa bir Bakış”, *Avrasya Araştırma Enstitüsü Online Bülten*,
- 21-27.04.2015, No 17, http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_tr_17.pdf (02.06.2018).
- Büyük Öğrenci Projesi, 6. *Geleneksel Mezuniyet Töreni*, 24.04.2009, <http://www.meb.gov.tr/buyuk-ogrenci-projesi/haber/3504>, (04.06.2018).
- DEİK, *Kazakistan Ülke Bülteni*, s. 15, www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2597 (14.06.2018).
- Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, *Katalog*, ss. 6-16, http://www.yesevi.edu.tr/static/tanitim/univ_tanitim_br_eylul_2013.pdf (25.06.2018).
- Kaboğlu, Tarık Ziya, “Kazakistan Aselsan için hedef 5 yılda 100 milyon dolarlık satış”, *Anadolu Ajansı*, 23.05.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kazakistan-aselsan-icin-hedef-5-yilda-100-milyon-dolarlik-satis-/1154963> (12.06.2018).
- Kazakhstan Ulттık Bankı (Kazakistan Milli Bankı), <http://www.nationalbank.kz/?docid=522&switch=kazakh> (14.06.2018).
- Şilibeğova, Aygerim, “Görevimiz Güvenlik: Kazakistan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem”, *21. Yüzyıl Dergisi*, s. 59, <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/163.pdf>, (11.06.2018).
- T.C. Astana Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Kazakistan Cumhuriyeti 2014 Yılı Müteahhütlik ve Teknik Müşavirlik Hizmetleri*

<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK->

[159402;jsessionid=17ULDoG1dKm19mMOZLLUq_BFvcJd9c8fVWnCSCY0Kw8Wp76hUs52!-532753600](http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-159402;jsessionid=17ULDoG1dKm19mMOZLLUq_BFvcJd9c8fVWnCSCY0Kw8Wp76hUs52!-532753600) (18.06.2018).

- TİKA, Tarihçemiz, www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihcemiz-22, (01.06.2018).
- TİKA, 2013 Faaliyet Raporu, www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2013.pdf.ss. 101-102. (01.06.2018).
- Türkiye Bursları, *Türkiye Mezunları İletişim Formu*, <http://www.turkiyeburslari.gov.tr/index.php/tr/mezunlar-form> (20.06.2018).
- Türkiye İstatistik Kurumu, Ükelere göre Dış Ticaret, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (06.06.2018).
- Türkiye Kazakistan İş Konseyi, https://www.deik.org.tr/Konsey/57/T%C3%BCrkiye_Kazakistan.html (14.06.2018).
- TÜRKSOY, http://www.turksoy.org.tr/en/turksoy/about_us (10.06.2015).
- Tüymebayev, Canseyit, “Kazakhstan men Turkiya Senimdi Strategiyalık Ariptester” (Kazakistan ve Türkiye Güvenilir Stratejik Ortaktırlar), Kazinform, 2011, <http://www.inform.kz/kaz/article/2426728> (15.05.2018).
- Tüymebayev, Canseyit, “Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler geliyor”, *EKO VİTRİN* (Mart 2015), s. 119. <http://www.ekovitrin.com/dergi2015/mart/kazakistan.pdf> (12.06.2018).
- Yılmaz, Sedar, “Kazakistan’ın BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği’nin Nedenleri”, *EkoAvrasya Dergisi*, 29.03.2017, <http://ekoavrasya.net/Duyuru.aspx?did=247&lang=TR> (10.06.2018).
- Yunus Emre Vakfı Kanunu, 5/5/2007, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26526_0.html (08.06.2018).
- Zorlu, Kürşad, Erdoğan’ın ziyareti Kazakistan ile stratejik ortaklığı pekiştirecek, AljazeeraTURK, 15.04.2015,

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/erdoganin-ziyareti-kazakistan-ile-stratejik-ortakligi-pekistirecek> (04.06.2018).

Mülakatlar

Nargis Kassanova, KİMEP Üniversitesi, Kazakistan. (11.02.2015).

Ahmet Taşagıl, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye. (28.09.2015).

Mehmet Arslan, El-Farabi Üniversitesi, Kazakistan. (26.04.2015).

Sabri Hizmetli, KARİYER Üniversitesi, Kazakistan. (07.01.2015).

Ahmet Dağduran, Türk Halkları Medeniyet Vakfı, Kazakistan. (01.08.2015).

Askar Turgunbayev, TRKSOY Almatı, Kazakistan. (22.04.2015).

İbrahim Yıldırım, Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Astana, Kazakistan. (29.03.2015).